

Нярэдка паэт звяртаецца да выкарыстання ў якасці паўтору таго або іншага суфікса. Суфікс *-асць*, напрыклад, які з'яўляецца стылістычна афарбаваным (кніжным) і служыць паказчыкам абстрактнасці, ужываецца з рознымі мэтамі. У адным выпадку аўтар з яго дапамогай імгненна навуковасць выкладзенай думкі. У вершы «Да пытання аб склерозе» паэт выкарыстоўвае паўтор гэтага суфікса, каб перадаць расказ урача, які апавядае пра склероз: *Ёсць адна асаблінасць / сасудаў мазгавых: / не любяць яны санлівасць, / бяздумнасць не на іх* [2, с. 44].

У другім выпадку такія паўторы, размешчаныя кантактна, канцэнтруюць увагу на недахопах нашага жыцця — зусім рэальных, але якіх не прымае душа лірычнага героя, супраць якіх пратэстуе, таму што яны, нібы аўтаматнай чаргой, знішчаюць лепшае, чалавечае: *Навошта гэта — / асцярожнасць, / няшчырасць, / жорсткасць / і варожасць?* [1, с. 58].

У вершы «Позірк з космасу» паўторы назоўнікаў з суфіксам *-асць* таксама размешчаны кантактна: яны ствараюць адпаведны рытм, знешнюю і ўнутраную рыфму, што пэўным чынам уздзеяннае на чытача: *Ты ў думках / да жанчыны той звяртаеся: / «Мала сонца, мала зорак, мала месяца. / Падары святло, якім жанчына свеціцца! / Перад ім любая знікне беспрасветнасць... / Мая яснасць, мая светласць, мая ветласць!» / Тут, у космасе, мы бачым зорак многа. / Не хапае сэрцу тут святла зямнога...* [2, с. 301].

Эпіфарычны паўтор памяншальна-ласкальных суфіксаў надае тэксту размоўны характар, непасрэднасць паэтычнага маўлення. У вершы «Дынамік», напрыклад, выкарыстоўваючы суфікс *-еньк-* (*-аньк-*) у складзе субстантывавальных прыметнікаў, аўтар такім чынам дабіваецца праўдзівасці, выразнасці маўлення і раскрыцця пачуцця вялікай мацярынскай любові да сыноў, якія не вярнуліся з вайны: *Так крычаў і мой малодшанькі, / што забілі на вайне... / Бач, выпростае аж ножанькі. / Імя выbralі ці не? / Так крычаў і мой сярэдненькі, / не вярнуўся што з партызан... / Бач, які галасок сярэбранькі!* [2, с. 68]. Паўторы памяншальна-ласкальных суфіксаў выконваюць тут двойную функцыю: выражаюць суб'ектыўную ацэнку, з аднаго боку, праз іх аўтар выражае свае эмоцыі — з другога.

У якасці эпіфарычнага паўтору ў вершы «Домік маленькі, бачу я, знеслі...» выкарыстоўваецца суфікс *-ейш-* (*-эйш-*), які паказвае на большую або меншую якасць аднаго прадмета ў параўнанні з іншым. Супастаўляючы аднаструктурныя лексічныя адзінкі, аўтар выяўляе супрацьлегласць паняццяў *навейшае* — *раднейшае*, *вышэйшае* — *бліжэйшае*, *прыгажэйшае* — *даражэйшае*: *Не тое лепшае, / што навейшае, / а тое лепшае, / што раднейшае. / Не тое лепшае, / што вышэйшае, / а тое лепшае, / што бліжэйшае, / не тое лепшае, / што прыгажэйшае, / а тое лепшае, / што даражэйшае...* [2, с. 128].

Паўторы суфіксаў могуць ужывацца з паўторамі канчаткаў і постфіксаў. У вершы «Здарэнне ля шлагбаума» паўтор суфікса *-а-* (*-я-*) з канчаткам *-е* і постфіксам *-ца* акцэнтуюць увагу на дзеянні, дапамагае ў выражэнні нервовасці, нерашучасці стану героя: *Ён ухмыляецца і чухаецца. / Нарэшце рашыў не маўчаць: / — А раптам поезд ужо рухаецца — / хто будзе тады атвечаць?* [2, с. 48].

У вершы «Дзве паралельныя прамыя» паўтор суфікса *-а-* з канчаткам *-юц-* і постфіксам *-ца*, якія ўзмацняюць, выдзяляюць семантыку рознакаранёвых сінанімічных дзеясловаў, засяроджвае увагу на незакончаных дзеяннях, што ўспрымаюцца як факт і надзвычай эмацыянальна падкрэсліваюць задуму паэта: *На чорнай дошцы — / дзве белыя лініі, / якія ніколі не перасякаюцца, / якія нідзе не сустракаюцца...* [1, с. 57].

Такім чынам, ужыванне слоў з аднолькавымі марфемамі (коранем, прэфіксам, суфіксам, канчаткам, постфіксам) у мове паэтычных твораў А. Вярцінскага абумоўліваецца іх роляй у паэтычным тэксце — узмацнення, выдзялення, нагнятання, падкрэслівання, перадачы прыкмет вуснага жывога або кніжнага (навуковага) маўлення, стварэння адпаведнага рытму, рыфмы. Усё гэта робіць верш эмацыянальна насычаным, сэнсава багатым і запамінальным.

Спіс цытуемых крыніц

1. Вярцінскі, А. Выбраныя творы / А. Вярцінскі ; уклад., камент. А. Вярцінскага ; прадм. В. Русілікі. — Мн. : Кнігазбор, 2009. — 528 с.
2. Вярцінскі, А. Святло зямное: Выбр. вершы, паэмы / А. Вярцінскі. — Мн. : Маст. літ., 1981. — 430 с.
3. Ляшчынская, В. А. Слова ў паэзіі Янкі Купалы / В. А. Ляшчынская ; навук. рэд. А. І. Падлужны. — Мн. : Бел. навука, 2004. — 272 с.

Матэрыял паступіў у рэдакцыю 27.11.2012 г.

А. А. Дзянішчык

Навуковы кіраўнік — А. В. Солахаў, кандыдат філалагічных навук, дацэнт
Установа адукацыі «Баранавіцкі дзяржаўны ўніверсітэт», Баранавічы

СТРУКТУРНА-СЕМАНТЫЧНЫЯ АСАБЛІВАСЦІ АНТОНІМАЎ У МОВЕ РАМАНА БАРЫСА САЧАНКІ «ВЯЛІКІ ЛЕС»

Барыс Сачанка — пісьменнік, які нярэдка ў якасці мастацкага сродку выразнасці выбірае антонімы. Аб гэтым сведчыць вялікая іх колькасць у мове твораў пісьменніка, у тым ліку і ў мове рамана «Вялікі лес». Самую вялікую групу ўтвараюць рознакаранёвыя антонімы, супрацьлегласць якіх дасягаецца пры дапамозе асноў, якія выражаюць супрацьлеглыя паняцці, і пашырана сярод прыметнікаў, прыслоўяў, назоўнікаў і дзеясловаў.

Сярод рознакаранёвых антонімаў у мове рамана Б. Сачанкі «Вялікі лес» адну з самых колькасных груп складаюць прыметнікі, якія адлюстроўваюць супрацьпастаўленне адных і тых жа якасцей, прымет: *Сяляне, хто багацейшыя быў, выпісвалі панскія білеты, а бяднейшыя ... ездзілі па дровы, хадзілі па ягады і грыбы без усялакага «білета»* [4, с. 399]; *...хто плыў да таго, дальняга берага, хто імкнуўся да гэтага, бліжэйшага* [4, с. 173]; *Але вясёлыя, спакойныя хвіліны выпадалі рэдка. Куды часцей надараліся хвіліны сумныя* [4, с. 473]; *Тое, чым жыў, ... неяк заўважна аддалялася, здавалася дробным, мізэрным, не вартым увагі і ў параўнанні з тым вялікім і страшным...* [4, с. 114]; *Але і тое, што ён ведаў і наведамляў, надта ж грэла душу, выклікала шмат думак і разваг. Часам лёгкіх, добрых, а часам і трывожненых* [4, с. 459]; *Жывы чалавек — усё яму трэба. Мёртвы — нічога ані не трэба* [4, с. 559]; *«Што ж, і Лапіцкі такі самы. Ані лепшы, ані не горшы», — думала Вера Сымонаўна* [4, с. 102]; *Не разбярэш цяпер, дзе поле маё, а дзе чужое...* [4, с. 67]; *Старыя людзі хрысціліся, маладыя ўсміхаліся...* [4, с. 424]; *Старэйшы, Іван, у партыю, а ты, меншы, у паліцыю...* [5, с. 8]; *...цяпер ніхто не сумняваўся ўжо, што гэта ляціць самалёт. Праўда, невядома яшчэ было — свой ці чужы?* [5, с. 243]; *І ён засынаў і прачынаўся заўсёды пад тупат ног ці грукат колаў на гулкім драўляным насціле, у сухое надвор'е яدرانым, у сырое — ціхім, глухім* [5, с. 252]; *Тэарэтычныя заняткі мяняліся практычнымі* [5, с. 113]; *У наступную хвіліну кінуліся адно да аднаго, зліліся — цёплая, толькі што з пасцелі, Каця і ён, халодны, начны* [4, с. 433]; *Я ж ніколі цябе не выракаўся, ні ў самыя шчаслівыя, ні ў самыя чорныя дні мае* [4, с. 425]; *Вада, ды яшчэ неба — у ясныя, пагодлівыя дні яно спакойна блакітнела, ... а ў змрочныя, ветраныя і зусім злівалася з вадою...* [4, с. 23]; *Надвор'е перамагалася — на змену пахмурным, дажджлівым дням ўсё часцей і часцей прыходзілі ясныя, зорныя ночы* [4, с. 469].

Рознакаранёвыя антонімы-прыслоўі пераважна суадносяцца з прыметнікамі або з назоўнікамі: *І тады пасеянае аднаасобна будзе ўбірацца калектыўна, у адзін свіран* [5, с. 152]; *Ліха ведае, што яно добра, а што — дрэнна* [4, с. 214]; *...сказала Кацярына Антонаўна не то жартам, не то ўсур'ёз* [4, с. 216]; *Мужчыны... імкнуліся запомніць... тыя словы, што гаварыліся быццам звычайна, як і заўсёды, і разам з тым ужо незвычайна, з пэўным сэнсам* [4, с. 132]; *Піліп трымаў коблю рукамі злева, ён, Мікалай, — справа* [4, с. 174]; *Задуду, адкуль адступалі, было голае поле, наперадзе — лес і немцы* [4, с. 474]; *І назад, у Вялікі Лес, ужо не вернешся, і наперад, ісці, калі ўсюды, куды ні паткнешся, немцы...* [4, с. 189]; *Спаць клаліся рана, а ўставалі позна* [5, с. 7]; *Засяленне Гудова ішло стыхійна, а не планамерна...* [4, с. 565]; *І тады было... І цяпер...* [4, с. 224]; *...туды то заходзілі, то адтуль выходзілі жанчыны* [4, с. 533]; *Кожны пра гэта думаў. Думаў удзень і ўночы, уранні і ўвечары...* [4, с. 113]; *Хочаш позна ўвечары дадому вярніся, хочаш уночы ці раніцою* [4, с. 63]; *Учора мы ўдала пабілі немцаў, а заўтра могуць і яны нас пабіць* [5, с. 216]; *Нават лепш цёмначы дахаты прыйсці, чым павідну...* [4, с. 144].

Вялікую групу рознакаранёвых антонімаў утвараюць назоўнікі: *І лепшая абарона — гэта наступленне на ворага, знішчэнне яго* [4, с. 498]; *Іюлі месяцы, гады, а блізкасці, любасці між імі, Клаўдзьяю і Піліпам, так і не ўзнікала. Наадварот, раслі адчужанасць і варожасць* [4, с. 317]; *Высакароднасць вучыць высакароднасці, ганебнасць вучыць не быць такім, не рабіць таго, што зрабіў слабы духам ці несумленны* [4, с. 452]; *Не было таго дня, тае ночы, каб вораг не наладжваў нейкай правакацыі* [4, с. 457]; *...жыццё няспыннае, яно перамагае смерць, а дабро заўсёды ўрэшце перамагае зло* [5, с. 166]; *І што гэта — заканамернасць ці выпадковасць?..* [4, с. 250]; *Людзі і машыны рухаліся ў адным напрамку — з захаду на ўсход* [4, с. 448]; *Можжа б, і яна падабрэла, гнеў змяніла на літасць* [4, с. 159]; *Цаніць жа мір, спакой, тое, што маем, больш будзем, бо пазналі ж, што такое вайна, ростань, пажылі без міру і спакою* [5, с. 223]; *(на помніку) ...былі напісаны прозвішча, імя, імя па бацьку, а таксама дні і гады нараджэння і смерці нябожчыка* [5, с. 279]; *[Гітлер] ...хоча, каб немцы ўсе панамі былі, а мы рабамі* [4, с. 483]; *Кончылася неразбярыха, павінен быць парадак* [5, с. 74]; *Пачуўшы пра што-небудзь, ён гадзінамі, а то і суткамі думаў і думаў, пакуль не пераконваўся, дзе праўда, а дзе мана...* [4, с. 161]; *Нельга аб'ядноўваць багатага з бедным, гультая з працаўніком...* [5, с. 68]; *Поля зноў заплакала, але не, не ад адчаю, а ад радасці...* [4, с. 571]; *Татачка, і я, і мама плачам. Самі не ведаем чаму — ці то з гора, ці то з радасці* [4, с. 298]; *Менавіта любоў да свае мовы і літаратуры і сталася прычынай многіх радасцей і болю* [5, с. 274]; *Ды яно як не шанцуе, дык з ранку да самага вечара* [4, с. 552]; *Іх у рай вядзеш, а яны думаюць — у пекла* [4, с. 164]; *Чула ў тыя дні вёска і смех, чула плач і галашэнне* [4, с. 60]; *Але хвіліны спакою змяніліся хвілінамі роспачы* [4, с. 193]; *У другой палове дня... пачала спадаць спякота, наваяла ад мора прахалодай...* [5, с. 271]; *...у кожнага з іх свой характар, свае слабасці і свая сіла* [5, с. 275]; *Яны вядуць змаганне з нямецкімі войскамі. І не толькі на франтах, але і ў тыле...* [4, с. 544]; *...надта біла, калала пасля цемры святло хоць і асенняга, але зыркага сонечнага ранку* [4, с. 461].

Гэты лексіка-граматычны клас дапаўняецца значнай па колькасці групай субстантыўных прыметнікаў: *Нельга аб'ядноўваць багатага з бедным, гультая з працаўніком...* [5, с. 68]; *Давай пакуль што ў тое, далёкае, не заглядвай. Падумаем лепш пра бліжэйшае* [4, с. 147]; *Толькі адчуваеш — добрае ніадкуль не прыйдзе, не, не прыйдзе! Калі і прыйдзе што, напаткае цябе, дык толькі ліхое* [4, с. 227]; *Родную, знаёмую змалку вёску, дзе нарадзіўся і вырас, дзе спазнаў столькі ўсяго добрага і горкага, радаснага і крыўднага* [5, с. 281]; *А ў нас жа... Не толькі дрэннае, а шмат, шмат чаго добрага!* [4, с. 13]; *Шмат добрага пра яго сказаць можна. Але шмат і благога* [4, с. 383]; *Няўжо толькі кепскае на свеце чуваць, нічога добрага?* [5, с. 52]; *Іх немцы не выкрэсліваюць, нават за мёртвых платы патрабуюць, як за жывых* [4, с. 535]; *...пераможна лепшае, а не горшае* [4, с. 217]; *Маё прападала,*

а кеб дзе **чужое**... [4, с. 516]; *На абарону Айчыны паўстаў увесь савецкі народ, ад **малога** да **старога*** [5, с. 115]; **Стары ці малады** — пра гэта гаварылі б не гады, а здароўе [5, с. 282]; *Поп прыехаў у позняе снеданне, калі **вёска** ўся ад **малога** да **вялікага** сабралася да клуба* [4, с. 523]; *Было ў прапанове дачкі і **слушнае**, было і **наўнае**, дзіцячае* [4, с. 334]; *Кожны ставіць **сваё** вышэй **агульнага*** [5, с. 82]; *Ласкі ў **чужых** не заслужыш, а **свае** праклянуць, праплююць*... [5, с. 48]; *Патрэбны людзі, якія ведаюць мясцовасць, **мінулае** і **сённяшняе** краю*... [5, с. 80]; *Што ў **цвярозага** ў галаве — у **янага** на языку* [4, с. 321].

Супрацьлегласць дзеянняў выражаюць рознакаранёвыя дзеясловы: *І колькі б немцы не **аднаўлялі** таго, што мы **разбурым**, столькі нам давядзеца зноў **разбурыць*** [5, с. 161]; *Няхай, я згодна **ўзяць**... А **аддаваць** згодна будзеш?* [4, с. 287]; **Браць** заўсёды лягчэй, чым **аддаваць** [4, с. 288]; *А я... Нарадзіўся, каб не **маўчаць**, а **гаварыць*** [5, с. 292]; *То за ім хтосьці **гнаўся**, а ён **уцякаў***... [5, с. 187]; *Мікалай дбаў перш за ўсё пра сябе — што гэта падзея можа **даць** і можа **забраць*** [4, с. 30]; *Ад адных **адымалі**, другім **дадавалі*** [4, с. 288]; *...глядзеў на тэя грошы, што сын, Косцік, прынёс, ...не ведаючы, што рабіць з грашыма тымі, дый заадно і з Косцікам, сынам, **караць** ці **дароваць***... [4, с. 263]; *Што ж да таго, хто астаеца **жыць**, а хто **загіне***... [4, с. 219]; *Вочы **заплюшчы** і **загадвай** на таго, каго хочаш убачыць. А як лягну я запалю — **расплюшчы** вочы* [4, с. 197]; *...**кадзіраваць** і **расшыфроўваць** паведамленні*... [5, с. 137]; *...каб ніхто не біў лынды, не **лайдачылі**, а **працавалі*** [5, с. 90]; *Дні **меншалі**, вечары і ночы **доўжалі*** [4, с. 412]; *Мы будзем цішэй вады, ніжэй травы, **маўчаць** ды **слухаць***... [5, с. 44]; *...адны (камлі дрэў) **аддаляюцца**, астаюцца ззаду, губляюцца ў зеляніне кустоў, другія зноў **набліжаюцца***... [4, с. 115]; *Дык гэта ж **адступалі** мы, стрымлівалі ворага. А **наступаць** пачнём?*... [5, с. 127]; *Ды ўсяму, кажуць, свой час — час **нараджацца** і **паміраць**, час быць і час нябыту* [4, с. 23]; *Самалёты як нечакана **наляцелі**, так нечакана і **схлынулі*** [4, с. 247]; *З-за хмар прарэзаўся востры сярпок месяца — **павіднела** раптам. Але сярпок месяца гэтак жа нечакана, як і выплыву, нырнуў, схваўся ў хмару. Зноў **пацямнела*** [4, с. 223]; *...лёгка ўсё **пачынаецца**, ды нялёгка **канчаецца*** [4, с. 64]; ***Канчаць** пачатае цяжка, але і **пачынаць** новае бывае не лягчэй* [4, с. 568]; *Дождж між тым неяк адразу, як **пачаўся**, **аціх***... [4, с. 371]; ***Пераднвалі**, **пераначавалі** яшчэ адну ноч* [4, с. 205]; *І не **гуляць**, а **працаваць** усе павінны* [5, с. 74]; *І **плакалі**, ...і **радаваліся***... [5, с. 297]; *...ці то Піліпу **расказаць**, ці то **змоўчаць***... [4, с. 429]; *Хацелася ёй то **смяцца**, **рагатаць**, то **плакаць**, **галасіць*** [4, с. 476]; *Ішлі дні, і боль у Апанаса то **ўлягаўся**, то зноў **выбухаў** з новай сілай* [4, с. 192]; *...не то **спалохаўся**, не то **ўзрадаваўся**, Васіль* [4, с. 295]; *...злосць і нянавісьць да ўсіх і ўсяго, што навокал, не **зменшылася**, вядома, а **ўрасла*** [5, с. 69]; *Святло ў хаце гарэла, і па тым, як то **зацямяліся** вокны, то зноў **успыхвалі*** [5, с. 225]; *Люблю, калі мяне хваляць! Можна, таму, што ніколі нідзе не **хвалілі**. Толькі **лаялі*** [4, с. 478]; *Не **хвалі** мяне і не **гань** сябе* [5, с. 160]; *Не **хваліў** Васіль Кулага Хведзьку, ...але і не **асуджаў*** [5, с. 152].

Антанімы іншых лексіка-граматычных разрадаў утвараюць абмежаваныя групы. Да іх адносяцца: а) безасабова-прэдыкатывыя словы (словы катэгорыі стану): *Ды Кацю вучыць не трэба было, сама ведала, што **можна**, а што **нельга** рабіць* [5, с. 221]; *Ды ён і не зробіць, ён ведае, што **можна**, а чаго **нельга***... [5, с. 223]; б) лічэбнікі: *Ты **адзін**, а іх... **Многа*** [4, с. 547].

Асобную пашыраную групу рознакаранёвых антонімаў складаюць прыназоўнікі *ад — да, да — пасля, з — да, з — без, з — на, з — у, за — перад, на — пад, у — з, у — пад, у — са*. Спалучаючыся з назоўнікамі, прыметнікамі (радзей з займеннікамі), яны выражаюць прасторавыя, часавыя, азначальныя супрацьлеглыя адносіны: *І **да** іх прыходу жылі мы, і **дасць** бог, **пасля** іх жыць будам* [4, с. 532]; *...яны ...мілаваліся з ночы ў ноч аж **да** світаньня, дня* [5, с. 265]; *З **ахвотаю** тое рабіць, значыцца, нічога нідзе не меў, згаладаўся. **Без** ахвоты... **Значыцца**, меў нешта, здаволіўся*... [4, с. 530]; *Дзьмуць вятры з мора. Дзьмуць вятры **на** мора* [4, с. 227]; *...сачыў, цікаваў, хто ў ночы ў лес ці з лесу ў вёску ходзіць* [5, с. 177]; *...нехта навіну прынёс, быццам спалены масты не толькі па дарозе на Ельнікі, але і разбураны на чыгуны, і **за** Гудовым, і **перад** Гудовым* [4, с. 391]; *Быў, як кажуць, **на** кані і **пад** канём* [4, с. 539]; *Зайшлі ў сенцы, з сенцаў — у хату* [4, с. 435]; *Адна хадзіла ў школу, адна хадзіла **са** школы* [4, с. 54].

Значна радзей у мове рамана «Вялікі лес» сустракаюцца аднакаранёвыя антонімы — словы, значэнне супрацьлегласці якіх выражаецца афіксальнымі марфемамі. З гэтай прычыны некаторыя даследчыкі называюць іх словаўтваральнымі [1, с. 6], лексіка-граматычнымі [2, с. 10], граматычнымі або прэфіксальнымі [3, с. 6].

Структура і семантыка аднакаранёвых антонімаў залежыць ад прыналежнасці слова да пэўнай часціны мовы, у сістэме якой функцыянуюць гэтыя лексічныя адзінкі. Сярод іх адзначаюцца дзеясловы, прыметнікі, назоўнікі, прыслоўі, безасабова-прэдыкатывыя словы (словы катэгорыі стану).

Самую разгалінаваную сістэму аднакаранёвых антонімаў у мове рамана Б. Сачанкі «Вялікі лес» утвараюць дзеясловы. Гэта звязана са словаўтваральнымі ўласцівасцямі дзеясловаў, большасць з якіх утвараецца з дапамогай прыставак, у тым ліку і антанімічных. «Антанімічнасць дзеясловаў гэтага разраду, — падкрэслівае Л. А. Вараксін, — ствараецца супрацьпастаўленнем прэфіксальных марфем» [1, с. 6]. Паводле структуры аднакаранёвыя антонімы-дзеясловы складаюць некалькі тыпаў, супрацьлегласць якіх выражаецца наступнымі прыстаўкамі:

у- (**ува-**) — **вы-**: «Трэба было мне **спяшацца** з **этай** паліцыяй, — **пашкадаваў** Косцік. — **А** то **ўлезці** ўлез, а **вылезці**...» [5, с. 109]. Абазначаючы змяненне становішча прадмета ў прасторы, гэтыя антонімы маюць агульнае значэнне ‘перамяшчаць (перамяшчацца) унутр’ — ‘перамяшчаць (перамяшчацца) знутры’;

за- — **раз-** (**рас-**) або **ад-**: *..дзверы... то **адчыняліся**, то **зачыняліся** — заходзілі і выходзілі людзі* [4, с. 197]; ***Адчыняліся** і **зачыняліся** дзверы, прывозілі адных, забіралі другіх* [4, с. 486]; *Вочы **заплюшчы** і **загадвай** на таго, каго хочаш убачыць. А як лягну я запалю — **расплюшчы** вочы* [4, с. 197]. Антанімічныя дзеяслоўныя пары гэтага

структурнага тыпу выражаюць процілеглыя па сваёй накіраванасці дзеянні і абазначаюць ‘накрываць, засланяць, змыкаць краі прадмета і інш.’ — ‘раскрываць, адсланяць, размыкаць краі прадмета і інш.’;

неда- — **пера-**: *Кожны хоча недадаць, не тое каб перадаць. І бога ніхто не баіцца...* [4, с. 525]; *Без году тыдзень тут, на нашай бацькаўшчыне, а ўсё ведаюць! І хто калі кім быў, і хто калі каму служыў, і хто калі недаплаціў ці пераплаціў...* [4, с. 483]. Антонімы-дзеясловы гэтага структурнага тыпу ўжываюцца з супрацьлеглымі значэннямі ‘непаўната, недастатковасць дзеяння (у параўнанні з нормай)’ — ‘значнасць, празмернасць дзеяння, давадзёнае дзеянне да адмоўнага выніку’;

за- — **вы-**: *Чым больш яна выבלытацца хоча, тым больш заблытваецца* [4, с. 447]; *Ён, Хомка, то заходзіў ў хату, то выходзіў* [5, с. 9]. Гэты структурны тып мае значэнне ‘перамяшчаць (перамяшчацца) за што-н.’ — ‘перамяшчаць (перамяшчацца) з-за чаго-н.’;

вы- — **пра-** са значэннем ‘здабываць, атрымліваць што-небудзь’ — ‘страчваць, губляць што-небудзь’: — *Я ж не ведаў, што праиграю. — А мы не ведалі, што выйграем, — рагатнуў Кузя* [4, с. 101].

У сістэме прыметніка антонімы ўтвараюць пары тыпу беспрыставачнае слова — слова з прыстаўкай, якая выражае процілеглае значэнне ў адносінах да аднакаранёвага беспрыставачнага слова. Да такіх адносіцца прыстаўка **не-** (**ня-**): *Знаёмья і разам з тым быццам незнаёмья, нейкія новыя, трывожныя* [4, с. 52]; *Дый разбярыся тады, хто вінаваты, хто невінаваты* [4, с. 31]; *І стаўку мы робім не на невядомыя імёны, а на вядомыя* [5, с. 107]; *...спрабаваў, быццам арэх, раскусіць, каб здагадацца, уявіць увесь таемны і нетаемны сэнс пачутага* [4, с. 82]; *...не можа чалавек быць шчаслівы, каб не зрабіць нешчаслівым кагось, не абяздоліць яго* [4, с. 368].

Уласную антанімію аднакаранёвых назоўнікаў адлюстроўваюць лексічныя пары, у якія аб’ядноўваюцца беспрыставачнае слова і лексічная адзінка з прыстаўкай, што выражае процілеглы змест. Да такіх прыставак адносіцца **не-** (**ня-**): *Таму мы і павінны гатовы быць, падрыхтаваны і да ўдач і да няўдач, ахвяр* [5, с. 216]; *Бо ведаў, адчуваў: воля гэтая можа ў любую хвіліну няволяй стаць. І залежыць — быць на волі ці ў няволі — не ад яго аднаго* [4, с. 521]; *Хто ж, хто ва ўсім — шчасці і няшчасці чалавека вінаваты?* [4, с. 520]; *Заўтра і сам не ведаеш, дзе праўда, дзе няпраўда* [4, с. 31].

Адзначаецца таксама дзеяслоўны структурны тып, у якім супрацьлегласць выражаецца пры дапамозе прыстаўкі **раз-**: *Гора людзей яднае... І раз’ядноўвае, — сумна ківаў галавою Васіль, намякаючы на тое, чаго Іван не разумее* [4, с. 164].

Аднакаранёвая прыслоўная антанімія выражаецца пры дапамозе прыстаўкі **не-** (**ня-**): *Нездарма ж кажуць: лёгка ўсё пачынаецца, ды нялёгка канчаецца* [4, с. 64]; *Мужчыны ...імкнуліся запомніць ...тыя словы, што гаварыліся быццам звычайна, як і заўсёды, і разам з тым ужо незвычайна, з пэўным сэнсам* [4, с. 132]; *Штаны праз галаву няёмка надзяваць. А ўсё астатняе ёмка...* [4, с. 320].

Антанімія безасабова-прэдыкатыўных слоў (слоў катэгорыі стану) таксама выражаецца адносінамі тыпу беспрыставачнае слова — слова з прыстаўкай **не-** (**ня-**): *...не слухае бацькі, робіць, што можна і што няможна рабіць* [4, с. 134]; *...Адчуваў ужо тады, што нялёгка нам будзе...; «А дзе цяпер каму лёгка?» — задаліся словы Івана Дарошкі...* [4, с. 511]; — *Дый калі не прыйдуць немцы сюды, усё адно нясоладка нам будзе. — А дзе каму цяпер соладка?* [4, с. 146].

Такім чынам, у рамане Б. Сачанкі «Вялікі лес» паводле марфалагічнай структуры антонімы складаюць дзве групы: рознакаранёвыя і аднакаранёвыя. Найбольшай прадуктыўнасцю вызначаюцца рознакаранёвыя антонімы, прадстаўленыя прыметнікамі, прыслоўямі, назоўнікамі, дзеясловамі, безасабова-прэдыкатыўнымі словамі, прыназоўнікамі.

Спіс цытуемых крыніц

1. Вараксин, Л. А. Однокорневые префиксальные глаголы-антонимы в современном русском языке : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / Л. А. Вараксин. — Куйбышев : [б. и.], 1970. — 22 с.

Матэрыял паступіў у рэдакцыю 10.12.2012 г.

А. М. Каранеўская

Навуковы кіраўнік — Т. М. Тарасова, кандыдат філалагічных навук, дацэнт

Установа адукацыі «Беларускі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт ім. М. Танка», Мінск

ПРЭЗЕНТАЦЫЯ ЖАНОЧАГА ВОБРАЗА Ў ЗАГАЛОЎКАХ МАСТАЦКІХ ТВОРАЎ БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРЫ ПАЧАТКУ ХХ СТАГОДДЗЯ

Слова ў літаратурным творы здольна быць не толькі сродкам, але і адным з галоўных аб’ектаў выяўлення. Нярэдка аб’ектным выказванне з’яўляецца менавіта таму, што выводзіць чытача за межы тэкставай рэальнасці (належаць не толькі апавадальніку ці герою) і захоўвае ў сабе другарадны голас. Сюды, паводле меркавання даследчыка І. А. Каргашына, у першую чаргу адносіцца загаловак літаратурнага твора.